

A remény robotosa

Csillag Ádám dicsérete¹

Csak ha nem alkalmoszerűen, ahogy szoktuk, nem az aznapi eseményekre tapadva, az aktualitásra kíváncsian, hanem minden aktualitástól elszakadva, folyamatosan, órákon át nézzük Csillag Ádám utóbbi nyolc-tíz évben készített utcai tüntetéseket, tiltakozó meneteket, felvonulásokat, áradó, vonuló tömegeket, köztéri rendezvényeket, gyászünnepeket, életünnepeket, bírósági tárgyalásokat dokumentáló filmjeit, akkor tűnik ki igazán, mennyire nem csak annak a *politikai kivételes állapotnak* a krónikása ő, amelyben a magyar társadalom 2010 óta él, hanem egyszersmind annak a *morális kivételes állapotnak*, amelyben Auschwitz után egész Európa él, s amelynek világos tudata és állandó érzékelése mostantól minden helyi társadalom

---

¹ Elhangzott a Raoul Wallenberg Egyesület által 2016-ban alapított Ember Mária-díj első átadásakor a budapesti Fugában 2017. április 19-én abból az alkalomból, hogy Csillag Ádám filmrendező e díjban részesült.

európaiságának – szellemi és nem földrajzi Európához tartozásának – kritériuma.

Ha folyamatosan nézzük az *Élet menetéről*, a *Nyilasok áldozatainak temetéséről*, az *Eleven emlékműről* – nem sorolom tovább – készült dokumentumfilmjeit, egy idő után arra leszünk figyelmesek, hogy kameráját nem is annyira a külső, látható történések, hanem sokkal inkább a belső, a láthatatlan történet, az arcokon manifesztálódó történet, illetve maguk az emberi arcok – e legtisztább manifesztációk – érdeklik. Az arcokat keresi, kutatja, vizsgálja a tömegben. A külső események mintha csak ürügyül vagy keretül szolgálnának *történelemantropológiai és metafizikai arctanulmányainak*. A tömegeből egy-egy pillanatra kivált, mintegy fölnagyított arcok azonban nem a külső, tárgyias események ellenpontjául szolgálnak, hanem tőlük elszakadva, szinte leválva a történő világról, önálló vizuális szólamot alkotnak a filmi világban. A külső világ nyomása, az események sodrása szinte megtörik az arcok – a mindenféle interakción kívüli arcok – ellenállásán. Az igazi történés – az igazi ellenállás – láthatatlan és ez a láthatatlan és szavakba foglalhatatlan történés manifesztálódik az arcokon. Nem az éppen zajló eseménnyel kommunikatív viszonyban álló, a külvilágra reagáló arcokon, hanem minden egyes arcon, amely a maga önállóságában, az arc *máságának méltósága szerint* megjelenik, még azokon is – a tömegtüntetésekről készült felvételeken látni ilyeneket –, amelyeket a gyűlölet indulata vagy a rajongás önkívülete kivetkőztet önmagukból és pofává torzít. A kamera ilyenkor sem a pofát, hanem az összeroncsolódott vagy elmaszkosodott arcot mutatja meg, ahogyan egy emberi arc elszenvedi a színlelés, a hazugság, az acsargó indulat

erőszakát, ahogyan megszűnik sugárzása, elsötétül, megvakul. Az arcok – az időn kívülre kerülő, figyelő, réveteg, emlékező, gondolkodó, gyászoló, ki tudja hová elkalandozó arcok – hol palimpszesztszerűen, mint valami szöveg alatti szöveg ütnek át a képi események burkán, hol kiemelkednek az eseményfolyamból és főszereplőkké válnak, a kép előterébe kerülnek. Csillag Ádám a ligetvédőknek ajánlott lírai etűdjében még a megbélyegzett, üldözött, pusztulásra ítélt *fáknak* – ezeknek *a nagyvárosi idegeneknek* – is arcuk van. A film hosszú címében maga a szerző emel ki ezt: *Arcok és emberek. Emberek, akik szeretik az embereket*. Nem a fákat szeretik tehát, hanem az embereket. A fákat mint embereket és az embereket mint fákat. Szeretet csak olyan létezők között lehetséges, akiknek arcuk van. A másság gyűlölete vagy semmibevétele *arcfosztást*, a másik *arctalanítását* jelenti. A szeretet ezzel szemben minden élőlényt arccal ruház fel.

Van azonban itt még valami, ami a tömegdemonstrációkat rögzítő dokumentarista filmkamerának ezt az arcokra koncentrálását indokolja, mégpedig az, hogy az *igazi ellenállás* az erőszakos hatalommal szemben nem a tömegben, nem a számszerűségben, a mennyiségben, hanem az arc végtelen erejében rejlik. Abban az arcban, amelyen – az *Ezerkilencszáznyolcvannégy* „főinkvizítora”, O’Brian szavait idézve – örökké egy csizma tapos. Valójában ugyanis az arc és csakis az arc elérhetetlen az erőszak – az örök arc az örök csizma – számára. Csillag Ádám dokumentumfilmjeiben pontosan ezért lesznek az arcok az *ellenállás* elsődleges médiumai, mégpedig nem a politikai, hanem az etikai, sőt, metafizikai értelemben vett ellenállásé. Emmanuel Lévinas beszél egyik könyvében az

arcnak erről a totális ellenállásáról „minden érzéki megragadással szemben”. Az arc azért végtelenül erősebb minden fizikai erőszaknál, mert nem dolog, mert *végtelenül más*, mint bármi az anyagi-fizikai világban. Az arc végtelensége – írja Levinas – „a gyilkosságnál is nagyobb erejű végtelenség”. Ez a végtelen másság „a Másik arcában azonnal ellenállást fejt ki a gyilkossággal szemben, maga az arc, az eredeti kifejeződés, az első szó: »Ne ölj«. Az arcban megjelenő végtelen megbénítja a hatalmat a gyilkossággal szembeni végtelen ellenállásával... Nem valamilyen roppant ellenállásról, hanem a tökéletesen Másal való viszonyról van itt szó. A tökéletesen Más ellenállása – és az arc ez a tökéletesen Más – híján van az anyagi-fizikai ellenállásnak, azaz etikai ellenállás.” Erről van szó, ezért és így kerül újra meg újra az arc Csillag Ádám tömegdemonstrációkat rögzítő filmjeinek középpontjába.

2010 óta Csillag Ádámot, a magyar dokumentumfilmmezés műfaji csúcsai közé tartozó *Dunaszaurusz*, *Gyermekbénulás*, *Mostohák a Bársonyos forradalom* rendezőjét, aki amolyan egyszemélyes stábként, egzisztenciális tudósítóként ma ott van kamerájával szinte minden fontosabb társadalmi megmozdulásnál, gyakran emlegetik a jelenkor, a mindennapok krónikásaként, szinte már előre azon örvendezve, micsoda pompás forrásanyagot szolgáltat majd az ő önzetlen és heroikus filmkrónikája jövőbeli korok történészeinek. Lehetséges, hogy így lesz, föltéve, hogy lesznek még jövőbeli korok és történészek is, ám kordokumentumként, történeti forrásként nagyon sok minden más is megteszi. Csillag Ádám egyre dagadó dokumentumfilmfolyamának jelentősége túlmutat a jelen – hatalom uralta nyilvánosságában elhallgatott, bagatellizált vagy

eltorzított eseményeinek – hiteles dokumentálásán és az új második nyilvánosságban – a neten – való közzétételén. A képírástudó értelmiségi felelősségének vállalásával végzett egyedülálló dokumentumfilm munkájának igazi hozadékát a magyar társadalom jelenének történelem- és társadalomantropológiai reflektálásában és a mindenkori hatalom erőszakával szembeni etikai ellenállásban látom, amelyet nemcsak megörökít, hanem amelynek ő maga is példáját adja.

Sokféle dokumentarista szemléletmód, a valóságnak sokféle dokumentarista értelmezése és sokféle manipulációja létezik: a valóságot – a készen talált vagy képileg konstruált valóságot – rögzítő filmes egyszer sebészként, másszor anatómusként hatol a „társadalom testébe”, kutakodik sötét bugyraiban, megint másszor az archeológus vagy a szemtanú szerepét ölti magára, hogy aztán e felvett szerepek, továbbá saját vérmérséklete és világnézete szerint – tárjon fel, leplezzen le, demonstráljon, vádoljon, szembesítsen. Van azonban a dokumentarista látásmódnak egy egészen különös válfaja, amelyet meditatívnek vagy kontemplatívnek neveznék. Ez a látásmód a „történelem angyalának” látásmódjával rokon. Walter Benjamin beszél erről az angyalról egy Klee-festmény, az *Angelus Novus* kapcsán. Ez a jövőnek háttal álló angyal „arcát a múlt felé fordítja”, mintha nem tudná levenni szemeit a múlttól, „mintha rámeredne valamire és el akarna hátrálni tőle. Szeme tágra nyílik, szája nyitva, szárnyai kifeszülnek”: „Ahol *mi* események láncolatát látjuk, ott *ő* egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelenül romot romra halmoz, s mindet a lába elé sodorja.” Nos, valahogy így néz, így mered rá Csillag Ádám dokumentarista filmkamerája, „film-szeme” is a napról-napra,

óráról-órára *múlttá váló, múltként tovatűnő jelen* tornyosuló romhalmazára. A valóság látható képe csak ebben a tekintetben mutatkozhat meg *igazságként*. Harag és indulat, félelem és remény nélküli tekintet ez, hiányzik belőle mind a múlt, mind a jelen igazolásának kényszere, mind pedig az ítékezés heve és korlátoltsága. Kívülről vetül a zajló történelemre, de nem részvételenül. Számára a *történelemben* – az idő terében – nem adódhat már semmi új. Annak is *utána van* már, ami éppen történik, és annak is, ami még eztán fog megtörténni. Mert a történelem angyala *Auschwitz után* már csak így tekinthet a történő világ növekvő romhalmazára. Minden más tekintet meghamisítaná a jelent. És bármire vetül is éppen, ez az *Auschwitz utániság* hatja át Csillag Ádám filmkamerájának angyali tekintetét. A történelem igazsága ugyanis most már végérvényesen a vereség igazsága, de a semmiféle jövőbeli győzelmet, újjászületést, feltámadást nem ígérő, értelmetlen vereségé, a *történelemben* meghaladhatatlan, avagy – ami ugyanaz – csak a történelemmel együtt meghaladható vereségé, amelynek neve: Auschwitz. Nincs az a történelmi győzelem – tudományos, gazdasági, politikai vagy erkölcsi győzelem –, amely ezt a vereséget elhomályosíthatná. Az *igazság* az, hogy *Auschwitz után* mindenben Auschwitz van, Auschwitz jelenik meg, Auschwitzra ismerünk rá. Auschwitz mindmáig a történelem utolsó szava. Az utolsó ítélet a történelmi emberről. A történelem a *semmi* manifesztációjának világa lett, – megint Benjaminsal szólva – a „katasztrófába ágyazandó haladás” világa, a romhalmazzá vált világ. Nem *a dolgok világa* vált romhalmazzá az Európában lezajlott népirtással – a dolgok: a lerombolt városok, a szétbombázott épületek, a felrobbantott

hidak helyreállíthatóak –, hanem az emberek közötti *viszonyok világa*, az életvilág vált romhalmazzá, semmisült meg, márpedig ez a világ – mint Hannah Arendt mondja – a dologi világgal ellentétben, ha egyszer megsemmisült, nem építhető fel újra. Csak ebből a semmiből, a hiányból, az árnyékból, a füstből és hamuból lehet építkezni, ám ebből az építkezésből csak a fogalmi reflexió és az esztétikai képzelőerő építményei születhetnek meg. A remény abban áll, hogy ezek a gondolati és művészi építmények megsokasodva és megsűrösödve egy ponton új érzületté szilárdulhatnak, erkölcsi és mentális alapzattá egy másféle társadalom, a viszonyok új, *történelem utáni* világa számára. Azt hiszem, ennek a reménynek a robotosai közé tartozik Csillag Ádám is.

Szilágyi Ákos